

תולדות הגאון הרב משה צארום זלה"ה

מבוא

אחד המיוחדים בתלמידיו המובהקים של המאור הגדול הגאון הישיש מהר"י קאפח זלה"ה, אשר נתכנה על ידו בתואר "החכם השלם הותיק"¹, ואשר כמעט לא נודע בקהילות תימן לא רק בגדלותו אלא אף בשמו, היה הרב משה צארום. תלמיד חכמים מלא בתורה ובחכמה בכל פינות התורה בבקיאות, כפי שמעיד עליו הגר"י קאפח לקמן. גם חברו וידידו הטוב, הגאון ר' שלום קורח זלה"ה, מתאר אותו בחיבורו רב האיכות "אגרת בוכים"² בהערכה רבה. וזה לשונו:

מ"מ הצלה פורתא מיהת הוה לן, שבית מדרשו (של מהר"י קאפח – אק"א) לא חסר בו רב חשוב וחבירים סביבו ותלמידים לפניו, כמאמר שרו של עולם "נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם", שכבר נמצא בין תלמידיו תלמיד מופלג במקרא במשנה ובגמרא, בקי בכל ספר היד החזקה ובפוסקים, יודע בהגדה ומדרשים, ה"ה כה"ר משה בן מר יוסף אלצארם [...]

מפי הרה"ג יוסף קורח זלה"ה שמעתי שהר"מ צארום היה מן היחידים להם נתן מהר"י קאפח הרשאה מיוחדת או מה שנקרא בזמנינו 'כתב סמיכה' המעיד על בקיאותם הגדולה בתלמוד ובספרי הרמב"ם והפוסקים. לפרנסתו שימש מלמד דרדקי, וכן היה שוחט ובודק אצל הקצבים על פי הוראת רבו מהר"י קאפח, כשזה לעת זקנתו וחולשתו פעמים שלא היה יכול למלא תפקידו.

על מצבתו נכתב:³

פ"נ הגאון הדרשן הגדול דגל התורה, מעין החכמה, ארי שבחבורה, פטיש החזק, המורה החרוץ, אב"ד בעיר הבירה צנעא תימן, מוכתר בענוה, כה"ר משה בן יוסף צארום. נפטר כ"ו אלול תשי"א, ע"ה לחייו, תנצב"ה.

1 ראה מאמרי "שקיעין מתורתו של הרב יחיא קאפח זצ"ל", בתוך לראש יוסף, ספר היובל לכבוד הגר"י קאפח, ירושלים תשנ"ה, עמ' 101. לפרטים ודברי הערכה שנכתבו על ידי הגר"י קאפח, ראה מאמרו "תשובה לרב משה ב"ר יוסף צארום בעניין כפילת ה' אלהיכם אמת", שם עמ' 69–70; ר"ש גמליאל, חכמי היהודים בתימן, ירושלים תשנ"ב, עמ' קנג; הרה"ג יוסף קורח, שו"ת אמרי יוסף, בתוך קובץ ענף עץ אבות, בני-ברק תשנ"ד, עמ' תקסז, סימן מ; חוברתי גדולי רבני תימן, ירושלים תשמ"ט, עמ' 80; הערך שכתבתי בלקסיקון ילקוט תימן, תל-אביב תשס"א, עמ' 226; ספרי יריעות אהרן, ירושלים תשס"ג, עמ' 170–172.

2 בית שמש תשכ"ג, עמ' פב.

3 מאמר הגר"י קאפח (לעיל הע' 1), עמ' 70.

התעודה שאני מפרסם כעת נמצאת באוצר גנזיו של הגר"י קאפח וכתובה בכתב ידו. היא מכילה ארבעה עמודים. אין לדעת מתי נכתבה, כיוון שאין עליה תאריך, אך מצורת כתב היד, יש לשער שנכתבה בעשר השנים קודם לאסיפתו של הגר"י קאפח, שנלב"ע בשנת תש"ס.⁴ התעודה כתובה בכתב צפוף כמעט בלי חלוקה לפסקאות, והיתרתי לעצמי לקבוע פסקאות חדשות על פי נושאה.

זוה נוסח התעודה שלפנינו:

הרב הגאון ר' משה צאראם נולד בסביבות שנת תרל"ח⁵ לאביו ר' יוסף צאראם⁶ בעיר "יפיד"⁷ מחוז אלחימה. אביו ר' יוסף צאראם היה סוחר בכל סוגי הבדים והמכולת הדרושים לתושבי הסביבה הערביים, והיה נחשב לאחד האמידים במחוזו. כאשר גדל הבן משה, ראה אביו את כשרונותיו העולים על בני גילו ולא חסך כל הוצאה ושכר לבנו מטובי המלמדים בעירו, ולא רק מן הנמצאים בעירו "יפיד", אלא אף מן הנודדים המחפשים פרנסת מלמדות, כי נהוג באותם הזמנים שכל קשי יום הסתובב בערים ובכפרים ובקש להשכיר עצמו לזמן ללמד ילדי הכפר או העיר, או אף ילד פרטי, אם יש אפשרות להוריו לשכור לבנם מלמד ומורה. ר' יוסף צאראם, שהיה בעצמו ת"ח, תהה על קנקן המלמדים הפוקדים את העיר מדי פעם, וכאשר מצא מלמד הגון ובעל ידיעות, שכר אותו לשנה או יותר ללמד את בנו משה. תקופה לא קצרה למד תורה מפי הרב נסים אלחריזי,⁸ שהיה מתלמידי הרה"ג יחיא קאפח זצ"ל.

בהגיע הבן משה לגיל חמש עשרה שנה, ואשר בגיל זה בתימן נדיר מאד למצוא בחור היושב כל היום ולומד, ולא רק נדיר, אלא כמעט שאינו מצוי,⁹ כי כבן שתים עשרה – שלש עשרה אביו מעסיקו כשוליא אצל בעל מקצוע או לפני אביו, אם היה בעל מקצוע. ואם האב סוחר, מכניס את בנו לאט לאט לעסקי המסחר. ברם ר' יוסף צאראם, שהיה כאמור אמיד, וראה כשרונות בנו וחשקו לתורה, לא <...>¹⁰ בעסקי המסחר שלו,

4 תודתי נתונה לבנו דוד הי"ו שהעמיד אותה לרשותי לפרסום עם מכלול כתבי יד ומסמכים רבי חשיבות, וליוסף פרחי שעודד אותי ואף האיץ בי לפרסם אותה.

5 כך כתבתי בחוברתי גדולי רבני תימן, עמ' 80, ובספרי ידיעות אהרן, עמ' 170, אך ר"ש גמליאל, ספר אלגאמע – המאסף, ירושלים תשמ"ח, עמ' 154, כתב שנולד בשנת תרל"ה (1875), נמצא שחי בשנים תרל"ה – תשי"א.

6 נשא את בתו של הרה"ג סלימאן אלעמראני. לפרטים על ר' סלימאן, ראה: אגרת בוכים, עמ' פב; הגר"י קאפח, "עוד שלשה שלוחים נשכחים", כתבים ב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 899–900.

7 ידיעות על המקום, ראה משה גברא, אנציקלופדיה לקהילות בתימן, כרך א, בני-ברק תשס"ה, עמ' 250–251. ראה אגרת בוכים, עמ' פב.

8 השווה לדברי הזיכרון שכתב הגר"י קאפח לזכר הרה"ג רצ'א צאראם בתוך ספר תורת חובות הלבבות, ירושלים תשל"ג, עמ' תמה.

10 תיבה שאינה ברורה.

אלא החליט לשלוח אותו לעיר צנעא בירת תימן ללמוד תורה לפני גדולי תורה והוראה. וכך היה. בשנת תרנ"ד,¹¹ כאשר היה הנער משה כבן חמש עשרה שנה, שלחו לעיר צנעא ללמוד תורה לפני סבי הרה"ג יחיא קאפח זצ"ל. הנער משה גר בביתו של סבי, אכל ושתה וישן, ואביו סיפק את כל מחסורו ביד רחבה. מעתה יכול היה הנער משה לרוות צמאונו לתורה ככל אוות נפשו, שקד על למודיו בימים ובלילות, רכש לו ידיעות חשובות בש"ס ומפרשיו, כי זה היה עיקר הלמוד אצל סבי זצ"ל. אלא שהוא משום מה נמשך ללמוד הפוסקים האחרונים, כגון מג"א וט"ז ש"ך פר"ח פר"ת ב"ש ב"ח וסמ"ע¹² טור (טור) ואחרוניו,¹³ ובהם רכש לו ידיעות מקיפות למדי. איני יודע אם היה דומה לו בין תלמידי סבי זצ"ל בבקיאותו בשטות האחרונים וסברותיהם, ובודאי שבין אחרים אין דומה לו.

כעבור זמן חזר לעירו ושמש רב המקום למרות גילו הצעיר. תושבי עירו ומחוזו קבלוהו לרב בשל ידיעותיו הרבות. כאשר חזר לעירו יפיד, נסע עמו גם דודי הרב שלום קאפח,¹⁴ שקבע שם בית מדרש ללמוד ילדים גדולים ביום תורה שבכתב ושבעל פה, וללימוד בוגרים בשעות הערב ש"ס ופוסקים, ותקופה קצרה גר בבית הוריו של הרב משה צארום. בשנת תרס"ג¹⁵ חזר דודי הרב שלום לעיר צנעא והר' משה נשאר בעירו. ויהי עד כה ועד כה, והשמים התקדרו חשך ענן וערפל,¹⁷ והגיעה שנת תרס"ה,¹⁸ שנת המצור הגדול על העיר צנעא, שנת רעב גדול שרר בעיר, אשר כילה שלשת רבעי תושבי העיר צנעא, ובין הנספים היה גם דודי הרב שלום ז"ל.

בשנת [תרנ"ט]¹⁹ נשא לו הרב משה לאשה את נכדתו של אחד מחשובי הרבניים²⁰ בעיר צנעא, הוא הרה"ג חיים²¹ בכה"ר יוסף קרח זצ"ל. הוא נשא את [נעמה]²² בת הרב פינחס²³ בן כמה"ר חיים. ממנה נולדו לו שני בנים ובת.

11 1894.

12 פיתרוןם: מג"א – מגן אברהם; ט"ז – טורי זהב; ש"ך – שפתי כהן; פר"ח – פרי חדש; פר"ת – פרי תואר; ב"ש – בית שמואל; ב"ח – בית חדש; סמ"ע – ספר מאירת עינים. כל אלה מפרשי השולחן ערוך על הגיליון ובנספחים, מלבד בית חדש, שהוא מפרש הטור.

13 מינוח לא רגיל.

14 צנעא כ"ט בכסליו תרמ"ה (1885); צנעא א' בסיוון תרס"ה (1905). מת מיתה משונה על ידי התורכים, שהכניסו אותו לתוך אמבטי מלא שמן רותח לאחר שעינוהו בעינויים קשים ומרים.

15 1903.

16 על דרך הכתוב מל"א יח, מה.

17 על דרך הכתוב דברים ד, יא.

18 1905. ידועה בפי יהודי תימן בעיקר יהודי צנעא בשם 'אלחזוה', שמשמעותה המצור, או 'חזוה' אלנפר'.

19 תיבה חסרה. ההשלמה שלי. וכך הוא תאריך הכתובה: "בחמשא בשבא דהוא תלת עשר יומין לחדש אב, שנת תרין אלפין ומאתן ועשר שנין לשטאריי", כלומר בר"י לשטרות, התרנ"ט ליצירה (1899), והתומים עליה הגאון ר' שלום שמן ת"ר-תרס"ה (1840-1905), ורבו הגאון מהר"י קאפח. תודתי נתונה לנכדו הרב משה צארום שהמציא לי פרטים אלה.

בהיות הרב משה בעירו עיר יפיד מחוז אלחיימה, לא חדל מלהריץ מכתביו אגרותיו שאלותיו אל רבו הרה"ג יחיא קאפח. כמעט שלא היה שבוע שלא התקבל מכתב מהרב משה, אם זו אגרת שלומים ואם זה בירור סוגיא עמוקה או בירור הלכה סבוכה.²⁴ בשאלותיו כבר מיד חרז את שטות הראשונים והאחרונים באותו הענין,²⁵ כך שכפי שנוהגים לומר "שאלת חכם חצי התשובה".²⁶ ואע"פ כן לא יכל לסבול לאורך ימים את דלות חיי התורה שבכפר, והחליט לחזור לעיר צנעא ולהשתקע בה לצמיתות, שהיא עיר של חכמים ושל סופרים, ושם יכול הוא לרוות צמאונו כרצונו. גם בטרם החליט להשתקע לצמיתות בעיר צנעא, היה עולה מדי פעם לבקר רבו ומתעכב עמו כחדש ימים, בהם מברר הוא את שאלותיו ומלבן את ספקותיו, וגם כדי לתת הזדמנות לאשתו לבקר את משפחתה.

בשנת <...>²⁷ עלה שוב לצנעא, והפעם כדי להשתקע בה לחלוטין. הוא גר ברחוב בית כנסת "אלכסאר"²⁸ בבית לא גדול שנפל בירושה לאשתו ממשפחת בית אביה. הוא

- 20 כך במקור בשתי יו"דין.
- 21 צנעא ניסן תקפ"ד – כ אלול תרע"ד (1824–1914).
- 22 תיבה חסרה. ההשלמה שלי. כך קיבלתי מנכדו בן בתו ר' יוסף ימין קורח הי"ו. אולם אלו היו נישואי השניים, שכן קודם לכן נשא באלחיימה אישה ממשפחת אמו, משפחת עמראני, שילדה לו בן או בת, ושניהם, האישה והילוד מתו עליו, ואז נשא בצנעא את נכדתו של כמוהר"ר חיים קורח.
- 23 צנעא תרי"ט לערך–תרנ"ט (1859–1899). ראה אגרת בוכים, עמ' כד.
- 24 לשאלה אחת ממנו לרבו מהר"י קאפח ותשובתו עליה, ראה מאמרי שקיעין מתורתו של הרב יחיא קאפח, בתוך לראש יוסף, עמ' 101–102.
- 25 דוגמה לסגנון למודו וכתבתו, עיין הברור ההלכתי שפרסם הגר"י קאפח בספר לראש יוסף, עמ' 71–87. אם כי יש מי שמפקפק בייחוסה לר"מ צארום ומעביר בעלותה לרבו. אך הגר"י קאפח אף שנסתפק בכך שם בעמ' 69, חזר והשיבה לר"מ צארום.
- 26 למקורות לאמרה זו, ראה מגדל עוז, הלכות תשובה, פרק ה, הלכה ה; שו"ת מהר"מ אלאשקר, סימן מב; ודברי מהר"י אדרבי בשו"ת דברי ריבות, סימן שכו ועוד.
- 27 תיבה חסרה. שנה מדוייקת אם כן, אין בידינו, אך אנסה לשחזר אותה. בשנות השמונים של המאה העשרים (תשמ"א–תשמ"ג), בהיותי לומד באותה תקופה לפני הרה"ג יוסף קורח זלה"ה, סיפר לי שאביו הגר"ש קורח יצא לגלות מחמת מעשה שהיה, ואין זה מקומו כאן, לאלחיימה, ושם נתוודע להר"מ צארום. ובחזרתו לצנעא אחרי 'חזות אלנפר' בשנת תרס"ה (1905), נכנס בליל השבת הראשונה להגעתו לבית מדרשו של מו"ר הישיש מהר"י קאפח, וראה את ר"מ צארום יושב בקרבת מו"ר הישיש. אם כן, יש להניח שר"מ צארום העתיק סופית את מקום משכנו לצנעא קודם שנת תרס"ה, וכן אישר לי נכדו הרב משה צארום הי"ו. אולם הגר"ש קורח עצמו אומר בספר אגרת בוכים עמ' פב, שכחמש-עשרה שנה קודם לפטירת מהר"י קאפח, עקר את דירתו סופית לצנעא. נמצא שהיה זה בסביבות שנת תרע"ז (1917). נוסף על זה, יש בידינו איגרת שלומים משנת תר"ע (1910) שכתב להרה"ג דוד בן מו"ר הישיש העוסקת בעניינים אחדים, ואם באותו זמן כבר גר דרך קבע בצנעא, מדוע היה צריך לכתוב לו, הרי היה יכול לשוחח עמו פנים אל פנים. ועדיין הדברים צריכים בירור.
- 28 למיקומה ראה הרע"מ קורח, סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' קעו, ומה שציין בהערה 7, וכן הגר"י קאפח, בספרו הליכות תימן, ירושלים תשכ"א, שהביא בכריכת הספר הפנימית את מפת הרובע היהודי בצנעא ובו

עסק בלמוד תשב"ר, ומזה היתה פרנסתו המצומצמת, כי כל מלמדי תשב"ר בתימן חיו חיי דוחק וצער, סבלו רבות נפשית וגשמית אותם מלמדי תשב"ר, אשר כל מטרתם היא הפרנסה.²⁹ ברם הרב משה צארום, אם כי סבל גשמית ממחסור, ואת זאת חשה אשתו בכל הליכות ביתה, הרי הוא מבחינה רוחנית לא סבל כלל, כי כל מטרתו היתה להקנות לילדי ישראל תורה, וספוק נפשי עצום היה לו בראותו ילדים ילדי טיפוחיו נודעים לתהלה בכל העיר בשל ידענותם בקיאותם ושנינותם.

בתחלה לימד בכל מיני אכסניות ארעיות, ולבסוף מסרו לו אנשי החסד הנודעים האחים יהודה ומשה עמר³⁰ בית פנוי שהיה רכושם ושלא היה להם שום צורך בו, היו בו חדרים גדולים נאים ומרווחים. הוא לימד בקומה שניה בחדר מרווח מלא אור ואויר. הוא היה אחד המלמדים המדקדקים שיקראו התלמידים בדקדוק ובגירסא נכונה, וכן שיבינו במדה מסויימת לפי רמתם. וכיון שבעיר צנעא אין תכנית לימודים אחידה, אלא כל מלמד קובע תכנית וסדר לעצמו, תכנית וסדר שימשכו חוג תלמידים שהוא מעונין בהם,³¹ הרי הרב משה לימד רק מקרא לכל חלקיו עם תרגום אונקלוס בארמית ותרגום רס"ג בערבית תוך הדגשת הבנת המקרה, ומתורה שבע"פ לימד רק משנה ומעט הלכות פסוקות. הוא שמר היטב על התלמידים שלא יתפרעו, ולפנות ערב בלכתו להתפלל מנחה ומעריב ולשמוע שעור בגמרא מפי רבו הרה"ג יחיא קאפח, נהג לקחת שלשה ארבעה מגדולי תלמידיו עמו,³² ושחררם רק כשעה לאחר תפלת ערבית, היינו לאחר שיעור הגמרא, כנ"ל.

הרב משה היה גם שוחט ומוהל אומן, ורבים נזקקו לשירותיו, אם לשחיטה ואם למילה, אם כי לא היה שוחט מתא, היינו שוחט לאטליו, הרי רבים מבעלי בתים הזמינוהו לשחוט להם בהזדמנויות של שמחה, כגון נישואין או מילה או הכנסת ספר תורה וכדומה. במילה נחלקו שם המוהלים, יש שהיו מוצצים הרבה ומדייקים דברי הרמב"ם בהלכות מילה פ"ב הל' ב, "מוצץ את המילה עד שיצא הדם ממקומות רחוקים

תרשים ציון מקומות בתי הכנסת. כמו כן נכתב עליו בחיבורים ומחקרים אחרים נוספים, אך לא ראיתי צורך להאריך.

29 השווה הרה"ג יוסף שמן, קונטרס "חיי התימנים", מהדורת יהודה לוי נחום ויוסף טובי, בתוך יהדות תימן, פרקי מחקר ועיון, ירושלים תשל"ו, עמ' קכב-קכה.

30 שני אחים עשירים מפורסמים במעשי החסד הרבים שעשו, ונמנו על חוגו של מהר"י קאפח. עלו לארץ ישראל, יהודה בשנות העשרים של המאה העשרים, ומוסי' בשנת תרצ"ג (1933). ראה למשל אגרת בוכים, עמ' נ, ויוסף חבארה, בתלאות תימן וירושלים, ירושלים תש"ל, עמ' 170-171.

31 לסדרי הלימוד וסגנונם, ראה הגר"י קאפח, הליכות תימן, מהדורה קמא, ירושלים תשכ"א, עמ' 49-57, מהדורה בתרא, ירושלים תשס"ב, עמ' 79-88.

32 ובהם הרה"ג יוסף צובירי (צנעא תרע"ו – תל-אביב, ב' אב תש"ס (1916-2000)). כך שמעתי מפיו בעת בקוריי אצלו בחורף תשמ"ט, וכן אמר בראיון לעמרם גמליאל בכתב העת הדואר, אדר א – אדר ב תשמ"ד.

כדי שלא יבוא לידי סכנה,³³ ויש שהיו מוצצים רק מעט כדי לקיים מצות חכמים. הרב משה היה מן המרבים למצוץ, ויש שנמנעו מלהזמינו למול משום כך, ויש שדוקא משום [כך]³⁴ העדיפוהו על אחרים. בכל אופן זו היתה דעתו, שמבחינה הלכתית חייבים למצוץ הרבה.³⁵

לאחר שהתיישב בצנעא, התפרסם במשך הזמן לאחד מעמודי ההוראה בעיר, בפרט לאחר פטירת הרה"ג יחיא קאפח והרה"ג יחיא אביץ,³⁶ הוא היה כמעט הסמכות ההלכתית, ולא רק בשל בקיאותו במכמני הפוסקים האחרונים אלא ובעיקר בשל ההקף הרב של ידיעותיו היסודיות בש"ס ופוסקים. הוא היה בעל זכרון מפליא, וידע להצביע על כל דין ליסודותיו ולכל שלוחותיו במקומם המדויק. הוא לא היה פזיז בהוראותיו אלא מתון מאד, שאפילו בדינים והוראות השגרתיים לא היה נוהג להורות בלי לחטט ולעיין בספרים שוב פעם ושוב פעם. בקי בדרש היה. דרשותיו היו תמיד ארוכות ושזורות מקרא מדרש ואגדה. בדרשותיו נהג להטיף מוסר ולהרבות בתוכחות, העיר ועורר על כל מה שנראה לו בלתי נכון בהתנהגות יחידים או צבור.

עם פטירת הרה"ג יחיא קאפח בשנת תרצ"ב, עמד הרב משה צארום בראש ישיבת הרב כמה שנים.³⁷ גם כאשר עברה הישיבה הגדולה מבית הכנסת "בית צאלח" לישיבת הגר"י קאפח בשנת תרצ"ו, ואליה עברו כל הת"ח באמת שבעיר, עמד הרב משה בראש הישיבה עד אשר התפרקה מסיבות שהזמן גרמן.³⁸

אם כי רבני תימן והמוניהם לא היו מן המאחרים לעלות על משכבם, ולעומת זאת השכימו קום בשעות הסמוכות לחצות הלילה כל אחד לפי דרכו,³⁹ ולפי הרגלו הרב משה נהג בזה שלא כדרך הרוב, אלא הייתה מוצא אותו יושב עד חצות הלילה ואף לאחר חצות מחטט ומעיין בספרים למיניהם, או יושב על סוגיא עמוקה ומחטט בראשונים ואחרונים כדי למצוא פתרונה, ותמיד נמצא לבדו בשעות הללו בבית המדרש, אך כלל

33 לעניין מה שנתחדש בדורות אחרונים למצוץ את המילה על ידי שפופרת זכוכית או מה שנקרא היום 'מבחנה', עיין ר"י עטלינגר, שו"ת בניין ציון, חלק א, סימן כג, ובפרט ד"ה ואחרי, וראה שם, סימן כד. לעיון נוסף, ראה רש"ר הירש, שו"ת שמש מרפא, יורה דעה, סימנים נה-נו.

34 ההשלמה שלי.

35 הגר"י קאפח בפירושו להלכות מילה לא גילה דעתו בעניין זה. אולם לסיוע להנהגתו של הר"מ צארום, עיין הרנ"א רבינוביץ, בפירושו 'יד פשוטה', ספר אהבה, כרך ב, ירושלים תשס"א, עמ' תתתעד, ושם בהערה, בהביאו ממקורות רבנו בכתביו הרפואיים. אף שהראיה שם עוסקת ברעלים שחדרו לגופו של האדם כתוצאה מנשיכה או הכשה או אכילה ושתייה של רעלים וארס למיניהם.

36 צנעא תרכ"ג – כ"ו במרחשוון תרצ"ה (1863 לערך – 1934).

37 עיין בחבורי יריעות אהרן, עמ' 186.

38 השווה הגר"י קאפח בדברי זיכרון להרה"ג רצ"א צארום, בתוך ספר תורת חובות הלבבות, מהדורת קאפח, עמ' תמט.

39 עיין מה שציינתי ברשימתי "תקון ליל חג השבועות בתימן מהיכן וממתי", בחיבורי מנחת אהרן, ירושלים תשס"ז, עמ' 189–195.

וכלל לא היה מן המשכימים קום, ויכול לומר על עצמו "לא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי",⁴⁰ אך בשום אופן אינו יכול לומר "מימי לא קדמני אדם בבית המדרש".⁴¹

הרב משה זכה ועלה לארץ עם העלייה הגדולה של הקהלה התימנית לארץ ישראל המכונה "מרבד הקסמים". הוא סודר זמנית במחנה העולים,⁴² ואחר כך עבר לגור בקביעות בעיר הרצליה,⁴³ שם היו כבר גרים בניו יוסף ויחיא⁴⁴ וגם בתו,⁴⁵ שכולם עלו לפניו לארץ, אבל היה כבר זקן חולה ותשוש. וביום⁴⁶ הלך לבית עולמו ונקבר בעיירה כרכור מקום מושבו האחרון. תנצב"ה.

40 סוכה כח ע"א.

41 שם.

42 תיבות חסרות. שוכן במחנה העולים 'עין שמר' שבעמק חפר.

43 הר"מ צארום לא גר בקביעות בהרצליה, אלא שהה כחודש ימים בבית בנו ר' יחיא בהרצליה, אך כשלא יכול

בנו לטפל בו מחמת חוליו הכבד, יעצוהו להחזירו למחנה העולים עין שמר. כך שמעתי מנכדו ידידי הרב

משה צארום הי"ו.

44 נפטר בירושלים בר"ח אב תשס"ט כבן צ"ד שנים.

45 שמעה, אשת ר' ימין בכמהר"ר חיים קורח.

46 תיבות חסרות. נראה לי להשלים על פי דברים שכתב הגר"י קאפח עצמו במאמרו (לעיל, הערה 1), שנפטר

על פי הנוסח הרשום במצבתו ביום כ"ו אלול תשי"א, כפי שציינו לעיל במבוא.

תצלום הדף הראשון בכתב ידו של הגר"י קאפח

סדר הארון ל' תענה צאדים עלול לראו ל' יוסף צאדים
 בער יוצר מחנך אלמנה, אביו ל' יוסף צאדים היה סוחר
 בכל סוגי המכולת הדורסים למסבב הסבבה הערבים,
 וזה נחשב למהר המעדים בעתו, כלסר גלל ^{בבית} מסר
 דלה אביו את כסותו העולם על בני גילו לא הבר כול
 החלה וסדר לבני הטוב המעדים בעיר, ולא רק מן המעדים
 בעיר "פוד" אלא הר מן הנודדים החפשים פרנסתו וחסותו,
 כי נהוג באותם המנים שכל קסי יום הסמבט בערים ובכפרים
 ובקט להסביר עזמו לזמן למד ילדי העיר או העיר, או ארץ ילד
 פרט. אם יש אפשרות לזריו לסביר לבנם מלמד ומורה, ל' יוסף
 צאדים שהיה בעצמו תלם באחד מהם על קנקן המעדים
 הפוקדים את העיר מדן פנים וכלאטו מעלה מלמד הגון בעל
 ידיעות שבה לזמן לשנה ולמחר את בנו משה, תקופת ל' צאדים אשר
 תורה מרן הרב שנים רבות שיה מתלמידי הרב יוסף קאפח
 בהגיע הבן משה לגיל חמש עשרה חנה ולאשר ביל' אביתו
 עדי מהר למנוח בחור היוסב כל היום ולמוד, ולא רק נדה אלא
 כמעט שאינו חינו, כי כבן בתים עמרה - שלש עשרה אביו מוסקין
 כשולח אצל באל מקצוע או לפע אביו אם היה בעל מקצוע,
 ואם האב סוחר חכמים את בנו לאט לאט למסין המסחר, כנס
 ל' יוסף צאדים שהיה כאמור למוד וראה כשנותנו בנו ומסין לפניה,
 לא כדנו בעסקו המסחר שלו אלא החליט לשלוח אותו לעיר צעל
 בית תימן ללמוד תורה לפני גדולי תורה דהנראה, וכך היה.
 בשנת תרנ"ד פלגשר היה העיר משה כבן חמש עשרה שנה
 שלחו למוד לעיר צעל ללמוד תורה לפני ^{בבית} הגדול יחיא קאפח
 זעל, העיר משה אר בביתו עול סבי אכל ונתה וישן, ולביו
 סופק את כל מחסרו בוד רחבה, מעתים וכול היה העיר
 משה לחוות צמאונו למנה ככל אות נפשו, סקד על למודיו
 במשט ובלילות, רכס לו ידיעות חסדות בעסק ומפגשו כי
 זה היה עיקר הלמוד אצל סבי זעל, אלא שהוא משנס מה
~~המסחר~~ ומסין לממוד הפנקסים האחרונים כגון מגל וטל
 אך פניה ופגל בא ענה ופעל טור טור ואחרונים, ובהם